

The Obligation of the Seller to Cure Non-Conformity in Cases of Breach of Contractual Descriptions in Imami Jurisprudence and the Convention on the International Sale of Goods (CISG)

Mohammad Amin Kabiri¹ | Ebrahim Abdipour²

1. Corresponding Author, Level Four Seminary Student, Seminary of Qom; PhD Student in Private Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: maminkabiri@yahoo.com

2. Full Professor, Department of Private Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: drabdipour@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 14 July 2024

Revised: 3 November 2024

Accepted: 1 January 2025

Available online 5 February 2025

Keywords:

Breach of Description, Cure of Non-Conformity, Conformity of Goods, Imami Jurisprudence, United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG).

ABSTRACT

Despite the rational and legal-religious obligation to fulfill contracts, breaches concerning contractual descriptions occur in many transactions. It may become apparent after the contract's conclusion or after the delivery of the goods that the subject matter lacks the agreed-upon qualities. In Islamic jurisprudence and Iranian law, the only generally recognized legal consequence of a breach of description is the option of rescission (*khiyār al-faskh*), whereas in many cases terminating the contract may run contrary to the interests of the beneficiary of the condition or even both contracting parties. Therefore, it is necessary to re-examine jurisprudential sources to explore other remedies for breach of description. One such remedy, which has not been adequately addressed, is the possibility of obliging the seller to cure the non-conformity of the goods. Employing an inferential (*ijtihād*-based) methodology, the present study examines the juristic foundations of "compelling the cure of non-conforming goods" and comparatively analyzes this issue within Islamic jurisprudence, Iranian law, and the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG). The legal nature of a descriptive condition, rational legal presumptions, and certain hadiths constitute evidence for obliging the seller to cure non-conformity in transactions involving specified goods, which is specifically examined in this study.

Cite this article: Kabiri, M. A.; Abdipour, E. (2025). The Obligation of the Seller to Cure Non-Conformity in Cases of Breach of Contractual Descriptions in Imami Jurisprudence and the Convention on the International Sale of Goods (CISG). *Civil Jurisprudence Doctrines*, 17(32), 251-286. <https://doi.org/10.30513/cjd.2025.6164.1976>

Extended Abstract

Introduction

Statement of the Problem:

In Iranian law, in cases of non-conformity with a stipulated description in sales of specific goods (*'ayn mu'ayyan*), the buyer's sole recognized remedy is rescission under Article 235 of the Civil Code. This approach is inefficient in certain transactions—particularly complex ones—and may impose unnecessary costs. By contrast, the CISG, regardless of whether goods are specific or generic, recognizes alternative remedies, including compelling the seller to cure the lack of conformity, although the scope of these remedies requires scrutiny. The central question of this research is whether compelling cure can be inferred from Imami jurisprudence and accepted within Iranian fiqh and law.

Research Objectives:

Existing studies have rarely provided a precise juristic analysis of the obligation to cure non-conformity. This research hypothesizes that, under certain conditions, compelling cure in sales of specific goods is acceptable within Imami jurisprudence and Iranian law.

Literature Review and Hypothesis:

Previous studies have rarely addressed a precise and comprehensive juristic analysis of the obligation to cure non-conformity. The hypothesis of this research is that, under certain conditions, compelling the seller to cure non-conformity in sales of specific goods is acceptable within Imami jurisprudence and Iranian law.

Synthesis and Comparative Assessment of Sources:

By placing the dominant juristic view—according to which rescission is the exclusive remedy—alongside the approach adopted in the CISG, which recognizes a diversified set of contractual remedies, this research highlights an existing gap and proposes, through a reassessment of juristic sources, a third theory. According to this theory, in sales of specific goods, considering juristic evidences including the legal nature of contractual descriptions, the buyer should be entitled to compel the seller to cure the lack of conformity—despite this remedy not being accepted in prevailing Iranian fiqh and legal practice. In contrast, in sales of generic goods, such compulsion is unwarranted; since delivery of non-conforming goods is deemed equivalent to non-delivery, the seller remains obliged to provide conforming goods by any means, whether through replacement or repair.

Target Audience:

The findings of this research are relevant to legal scholars, researchers in fiqh and law, students, and legislators.

Methodological Suitability to Objectives:

Given the fiqh–legal nature of the subject and the necessity of comparison with the CISG, an inferential–analytical and comparative methodology is appropriate for achieving the research objectives.

Theoretical Approach:

This research adopts an *ijtihad*-based and revisional approach. While remaining committed to the foundations of Imami jurisprudence, it reanalyzes juristic evidence and principles to offer a more efficient interpretation of the legal consequences of non-conformity with contractual descriptions.

Method**Research Design:**

This study is fundamental-theoretical research conducted with a descriptive–analytical and comparative approach. It examines and compares the theoretical foundations of a legal remedy within Imami jurisprudence and the CISG.

Sources and Materials:

The sources include authoritative fiqh texts on transactions, the Iranian Civil Code, the text of the CISG, and legal scholarship related to its interpretation and analysis

Analytical Axes:

The analysis focuses on distinguishing between specific and generic goods; examining juristic foundations for compelling cure in sales of specific goods (including the legal nature of descriptive conditions, textual evidence, and rational grounds); and analyzing the concept of “curing non-conformity” as both a right of the buyer (to compel the seller) and a right of the seller (to prevent rescission) under the CISG.

Data Collection Method:

Data were collected through library-based research and direct consultation of primary jurisprudential, legal, and international sources.

Research Stages:

The study consists of analyzing the dominant juristic and legal position regarding the exclusivity of rescission, presenting the theory of compelling cure, and comparing it with the provisions of the CISG.

Findings

Jurisprudential Results

1. Rejection of the Exclusivity of Rescission

The analysis demonstrates that the restrictive view confining the consequences of non-conformity with description in sales of specific goods exclusively to rescission lacks conclusive juristic support, and that contrary evidence exists.

2. Establishing the Right to Compel Cure

By accepting such evidence, the buyer, in cases of non-conformity, is entitled to compel the seller to cure the defect or repair the goods—a right more consistent with rational commercial practices.

3. Distinction Between Specific and Generic Goods

This analysis applies specifically to sales of specific goods. In sales of generic goods, non-conformity is tantamount to non-delivery, and the seller's obligation to provide conforming goods remains intact.

Comparative Results (CISG)

1. Explicit Recognition of the Right

The CISG explicitly recognizes curing non-conformity as one of the contractual remedies.

2. Buyer's Right

The buyer may request repair or cure of the goods in the event of non-conformity, provided that such a request is reasonable.

3. Seller's Right

The CISG also allows the seller, even after the delivery deadline, to cure non-conformity under reasonable conditions.

4. Key Differences from Juristic Analysis

(a) Unlike Imami jurisprudence, the CISG applies this rule to both specific and generic goods;

(b) the CISG treats cure of non-conformity as a bar to rescission, whereas in the proposed juristic model—given the limited scope of this research—curing non-conformity is established as an obligation of the seller and a corresponding right of the buyer.

Conclusion

Significance of the Issue and Answer to the Main Question:

The results indicate that limiting the remedies for non-conformity with description to rescission lacks a strong juristic foundation, and that under Imami jurisprudence the buyer may be entitled to compel the seller to cure the lack of conformity.

Connection to Broader Issues:

These findings align with the contractual principle of prioritizing performance over termination and demonstrate that Imami jurisprudence possesses the capacity to accommodate efficient solutions compatible with contemporary transactional needs.

Confirmation of the Hypothesis and Theoretical/Practical Implications:

The hypothesis concerning the in ferability of the right to compel cure is confirmed. Theoretically, this outcome revises the prevailing view; practically, it promotes contract preservation and reduces the adverse effects of rescission.

Potential Applications:

The findings may inform legislative reform and judicial practice by facilitating the explicit recognition of compelling cure as a contractual remedy.

Unresolved or Emerging Issues:

The recognition of a “seller’s right to cure” that would bar the buyer’s right of rescission remains a topic requiring independent research within Imami jurisprudence.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization, research, data analysis, drafting, and final revision of the manuscript.

Data Availability Statement

No data are available.

Ethical Considerations

The authors have avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and all forms of research misconduct.

Funding

No specific financial support was received from any funding bodies for this article.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest in the preparation of this article.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process

No artificial intelligence tools were used in the preparation of this article, and the authors assume full responsibility for its content.

الزام فروشنده به رفع عدم انطباق در تخلف اوصاف موضوع قرارداد در فقه امامیه و کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا

محمدامین کبیری^۱ | ابراهیم عبدی پور^۲

۱. نویسنده مسئول، دانش پژوه سطح چهار و مدرس حوزه علمیه قم، دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: maminkabiri@yahoo.com

۲. استاد تمام، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: drabdipour@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

علی‌رغم لزوم عقلانی و شرعی وفا به قراردادها، در بسیاری از معاملات تخلف از وصف رخ می‌دهد و پس از انعقاد قرارداد یا بعد از تحویل کالا، معلوم می‌شود کالای مورد معامله، اوصاف مورد نظر را نداشته است. در فقه و حقوق ایران تنها اثر شناخته شده تخلف از وصف در قراردادها خیار فسخ است، درحالی‌که فسخ معامله در بسیاری از موارد ممکن است برخلاف منافع مشروطه یا طرفین قرارداد باشد. از این رو، لازم است با تجدیدنظر در منابع فقهی سایر ضمانت‌اجراهای تخلف وصف بررسی گردد. یکی از این ضمانت‌اجراها که به‌طور شایسته به آن پرداخته نشده، امکان الزام به رفع عدم انطباق کالا است. در این پژوهش با روش استنباطی، مبانی فقهی «الزام به رفع عدم انطباق کالا» بررسی شده و به مقایسه این مساله در فقه اسلامی، حقوق ایران و کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا پرداخته شده است. ماهیت شرط وصف، ارتکازات عقلانی و برخی احادیث، از ادله الزام فروشنده به رفع عدم انطباق در معاملات عین معین به شمار می‌آید که در این تحقیق به‌طور ویژه مورد توجه قرار گرفته است.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۲

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۳/۱۱/۱۷

کلیدواژه‌ها:

تخلف وصف، رفع عدم انطباق، انطباق مادی، فقه امامیه، کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا.

استناد: کبیری، محمدامین؛ عبدی پور، ابراهیم. (۱۴۰۴). الزام فروشنده به رفع عدم انطباق در تخلف اوصاف موضوع قرارداد در فقه امامیه و کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا. *آموزه‌های فقه مدنی*، ۱۷(۳۲)، ۲۵۱-۲۸۶. <https://doi.org/10.30513/cjd.2025.6164.1976>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

مقدمه

یکی از مباحث مهم و پرکاربرد در حوزه قراردادها بحث تخلف وصف موضوع معامله یا عدم انطباق کالا با قرارداد و ضمانت‌اجراهای این عدم انطباق است. عدم انطباق کالا در معاملات کلی در ذمه بحث کمتری دارد، زیرا در این فرض، فروشنده ملزم به تعویض کالا و تحویل کالای مطابق با توافق است؛ اما در معاملات عین معین، فقه امامیه و به تبع آن ماده ۲۳۵ قانون مدنی صرفاً حق فسخ را به عنوان ضمانت اجرا شناسایی کرده است. ولی روشن است که در بسیاری موارد برای مشروطه عین کالا اهمیت خاصی دارد و یا این که فسخ معامله دشواری‌هایی در پی دارد. پس، اگر تنها ضمانت اجرای فرض تخلف وصف را خیار فسخ بدانیم، وی متضرر شده و کارآمدی اقتصادی دچار اختلال خواهد شد.

در برخی نظام‌های ملی و نیز در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا، صرف‌نظر از کلی یا شخصی بودن مورد معامله، ضمانت‌اجراها یا شیوه‌های جبران دیگری همانند تقلیل ثمن، درخواست کالای جانشین، پرداخت خسارت و الزام به رفع عدم انطباق، برای تخلف وصف در نظر گرفته شده است. در این تحقیق به بررسی مبانی فقهی الزام به رفع عدم انطباق به عنوان یکی از ضمانت‌اجراهای تخلف وصف و مقایسه این مسئله در فقه امامیه و کنوانسیون بیع کالا پرداخته می‌شود. اهمیت بحث رفع عدم انطباق نسبت به بحث تقلیل ثمن و پرداخت خسارت، از این جهت است که بحث رفع عدم انطباق گستره‌عامی داشته و درجایی که وصف مورد نظر، تأثیری در ارزش مالی کالا ندارد نیز جاری است، درحالی که استفاده از راهکار تقلیل ثمن یا پرداخت خسارت در چنین فرضی دشوار است. همچنین مزیت استفاده از راهکار رفع عدم انطباق در مقایسه با درخواست کالای جانشین با توجه به مشکلات حمل‌ونقل و سایر موانع تعویض کالا روشن است. ضرورت تحقیق نیز - علاوه بر لزوم روشن شدن اصل مسئله از نظر فقهی - از این جهت است که حقوق ایران برای الحاق به کنوانسیون، نیازمند بررسی نقاط اشتراک و افتراق، و برطرف کردن موانع الحاق است.

قبل از ورود به اصل بحث، ذکر نکاتی برای روشن‌تر شدن محل نزاع، لازم است: اولاً موضوع بحث رفع عدم انطباق، اعم است از این‌که شرط وصف به نحو صریح در قرارداد ذکر شود یا این‌که شرط بنائی و ارتکازی باشد؛ ثانیاً مصادیق بحث اعم از عیب و غیر عیب است، یعنی تفاوتی نمی‌کند وصف تخلف شده، وصف صحت باشد یا وصفی دیگر، چنان‌که در ماده ۳۵ کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا نیز واژه "description" به کار رفته^۱ که به معنای توصیف است و شامل هر وصفی می‌شود. از این رو، تعبیر «رفع عدم انطباق» دقیق‌تر از تعبیری چون «تعمیر» یا «رفع عیب» است. ثالثاً چنان‌که بیان شد، محل بحث اعم است از این‌که وصف شرط شده، مؤثر در ارزش عین مورد معامله باشد یا این‌که چنین نباشد و صرفاً مورد غرض شخصی مشروطه باشد. همچنین طبعاً در صورت توافق طرفین بر رفع عدم انطباق، مسئله‌ای وجود نخواهد داشت و سخن ما در فرضی است که با عدم تمایل فروشنده به اصلاح و رفع عدم انطباق، بتوان وی را ملزم به آن دانست.

از سوی دیگر، لازم به ذکر است که رفع عدم انطباق از دو منظر قابل بررسی است: گاه ممکن است به عنوان حقی برای خریدار و در قالب حق الزام فروشنده به رفع عدم انطباق دیده شود و گاهی ممکن است به عنوان حق فروشنده و در قالب حق رفع عدم انطباق دیده شود که نتیجه آن این است که فروشنده حتی در صورت تمایل مشروطه به فسخ و عدم اصلاح، حق دارد کالا را تعمیر یا رفع نقص کرده و مانع اعمال خیار فسخ مشروطه شود. این تفکیک در برخی مقالات رعایت نشده و این دو بحث با هم خلط شده‌اند (اصغری آق‌مشهدی و محمدزاده، ۱۳۸۷، ص ۱۲۸). به هر حال، موضوع این تحقیق اختصاص به نگاه اول داشته و در مقام بیان اثبات جواز الزام به رفع عدم انطباق در کنار حق فسخ است، اما این‌که امکان رفع نقص و الزام به آن، مانع از ثبوت خیار فسخ باشد، می‌تواند موضوع پژوهش دیگری باشد. نتایج این پژوهش در دو مبحث ارائه خواهد شد. ابتدا به امکان الزام به رفع عدم انطباق از منظر فقهی و سپس از منظر کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا خواهیم پرداخت.

1. "The seller must deliver goods which are of the quantity, quality and description required by the contract..."

۱. الزام به رفع عدم انطباق از منظر فقهی

از منظر فقهی، در این مسئله ابتدا باید بین اوصاف ذاتی و اوصاف عرضی تفکیک نمود و محل بحث در رفع عدم انطباق را منحصر به تخلف اوصاف عرضی دانست. اوصاف مورد معامله در یک تقسیم‌بندی به وصف مقوم یا ذاتی و وصف غیرمقوم یا عرضی تقسیم می‌شوند و از دیدگاه فقهی تخلف اوصاف ذاتی، موجب بطلان معامله و مصداق «ما وقع لم یُقصد» است (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۵، ص ۲۵۵؛ خوبی، ۱۴۱۸، ج ۳۱، ص ۳۸؛ صاحب جواهر، ۱۴۰۴، ج ۲۳، ص ۹۴). در مورد معیار تشخیص این اوصاف می‌توان گفت اوصاف ذاتی به اوصافی گفته می‌شود که غرض اصلی و عمده مشروطه را تأمین می‌کنند به طوری که عرفاً موضوع فاقد وصف، مغایر با موضوع معامله محسوب شده و عرف، رضایت به آن را نیازمند توافق جدید می‌داند (یزدی، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۵۹). مانند این‌که انگشتی خریداری شود به شرط این‌که از جنس طلا باشد. به تعبیر برخی فقها اوصاف ذاتی و مهم را نمی‌توان حقیقتاً از باب شرط و اشتراط دانست حتی اگر در ظاهر عقد به عنوان شرط ذکر شده باشند (تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۴، ص ۴۵۳). به بیان دیگر، تعبیر وصف در مورد چنین اوصافی خالی از تسامح نیست (خمینی، ۱۴۲۱، ج ۴، ص ۶۴۴).

اما در کنار تقسیم اوصاف به اوصاف ذاتی و عرضی، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر در بحث رفع عدم انطباق از منظر فقهی، تفکیک بین معاملات عین معین و معاملات کلی در ذمه است. از این رو، در ادامه بحث، رفع عدم انطباق مادی کالا در این دو حوزه به طور مستقل مطرح و بررسی می‌شود.

۱-۱. الزام به رفع عدم انطباق در معاملات عین معین

در معاملات واقع بر عین معین، چگونگی دخالت وصف، اقسام مختلفی دارد (توصیف، اشتراط صریح یا ضمنی، اعتماد بر توصیف یا رؤیت سابق و...) اما در بحث تخلف وصف، این صورت‌های ظاهری اهمیتی نداشته و مهم آن است که حقیقت اشتراط وجود داشته باشد (خوبی، ۱۴۱۸، ج ۳۱، ص ۳۹؛ سبزواری، ۱۴۱۳، ج ۷۱، ص ۱۷۵). فارغ از صورت‌های ظاهری شرط وصف، از لحاظ فقهی اثبات جواز الزام به رفع عدم انطباق در معاملات عین معین از چند منظر قابل بررسی است که مهم‌ترین

آن‌ها، ماهیت و حقیقت شرط وصف است. برخی روایات و تمسک به ارتکازات عقلایی نیز در اثبات این مطلب نقش مهمی دارند. در ادامه به بررسی هر یک از این ادله سه‌گانه پرداخته می‌شود.

۱-۱-۱. دلیل اول: ماهیت شرط وصف

یکی از مهم‌ترین اموری که می‌تواند به عنوان مبنای الزام به رفع عدم انطباق مطرح شود، توجه به ماهیت و حقیقت شرط وصف است؛ به این معنا که وقتی طرفین قرارداد اوصافی را در مورد معامله شرط می‌کنند، حقیقت این عمل، چه تحلیلی دارد؟ به طور کلی، آثار هر عمل حقوقی تا حد زیادی تابع ماهیت آن است و شرط وصف نیز از این قاعده مستثنا نیست؛ لذا در ادامه به بررسی نظریات مطرح شده در مورد ماهیت شرط وصف در معاملات عین معین پرداخته می‌شود.

در مورد ماهیت شرط وصف در معاملات عین معین، دو نظریه عمده در میان فقها قابل طرح است: نظریه تعلیق لزوم معامله و نظریه التزام. چالش اصلی این است که از طرفی، وجود وصف در عین معین، تحت اختیار اشخاص نیست تا شرط، التزام و تعهد به آن معنا داشته باشد و از سوی دیگر، عین معین بر خلاف کالای کلی، قابل تقیید نیست تا حقیقت شرط در آن به تقیید بازگردد. در ادامه به بررسی این دو نظریه پرداخته می‌شود.

۱-۱-۱-۱. نظریه بازگشت شرط وصف در عین معین به تعلیق لزوم معامله

مطابق نظریه تعلیق لزوم، حقیقت شرط وصف در عین معین عبارت است از معلق کردن لزوم معامله بر وجود وصف در مبیع، و در نتیجه، در صورت تخلف وصف، مشروطنه حق فسخ خواهد داشت. روشن است که اگر ماهیت شرط وصف صرفاً تعلیق لزوم باشد، در موارد تخلف وصف نمی‌توان مشروطاً علیه را ملزم به رفع عدم انطباق کرد، بلکه تنها اثر شرط وصف، خیار فسخ خواهد بود.

از این نظریه با بیان‌های مختلفی یاد شده است: گاه عبارت فقیه آن است که شرط وصف در عین معین به جعل خیار برمی‌گردد (خویی، ۱۴۱۸، ج ۶، ص ۲۰۴؛ تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۴، ص ۳۸۰) و گاه گفته می‌شود: بازگشت آن به تعلیق التزام وفای به عقد بر وجود وصف است که نتیجه‌اش ثبوت خیار در فرض تخلف است (خویی، ۱۴۱۸،

الزام فروشنده به رفع عدم انطباق در تخلف اوصاف موضوع قرارداد در فقه امامیه ... / کبیری، عبدی پور ۲۶۱

ج ۲۷، ص ۴۰). در برخی تعبیرات نیز از تعبیر ناچاری استفاده شده و گفته شده در عین معین که قابل تقیید نیست، چاره‌ای نیست جز این که شرط وصف به این برگردد که التزام به بیع مشروط به وجود وصف شده است (خویی، ۱۴۱۷، ج ۷، ص ۸۵ و ۶۳).

در استدلال بر این نظریه گفته‌اند در عین معین، مورد معامله جزئی حقیقی است و اطلاقی ندارد تا تقیید آن معقول باشد، لذا آنچه تقیید و تعلیقش معقول است، یعنی لزوم عقد، مشروط به وجود وصف در مورد معامله است که بازگشت این مطلب به جعل خیار در فرض تخلف و به تعبیر دیگر تعلیق لزوم معامله است (خویی، ۱۴۱۸، ج ۲۷، ص ۴۰ و ج ۱۶، ص ۲۲۷). در برخی تعبیرات پیروان این دیدگاه، گفته شده چون تعلیق در عقد مُبطل است بنابراین شرط وصف را باید به تعلیق لزوم معنا کرد نه تعلیق اصل معامله (بجنوردی، ۱۴۱۹، ج ۳، ص ۳۱۴؛ خویی، ۱۴۱۸، ج ۳۱، ص ۳۸ و ج ۶، ص ۲۰۴ و ج ۱، ص ۲۶۱).

در بیانی مشابه، برای اثبات این نظریه به غیراختیاری بودن شرط وصف تمسک شده و گفته شده از آنجا که وجود و عدم وجود وصف در عین معین، امری غیراختیاری است و التزام تنها به امر اختیاری تعلق می‌گیرد، پس بازگشت شرط صفت به جعل خیار در فرض تخلف است (خویی، ۱۴۱۸، ج ۳۳، ص ۷۴؛ خویی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۱۸۰). همچنین در برخی تعبیرات اضافه شده است: برفرض پذیرش این که التزام به وصف صحیح و معقول است، اثری بر این التزام مترتب نیست جز خیار در فرض تخلف (طباطبایی قمی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۱۷). این عبارات نشانگر آن است که توجهی به وجود ضمانت اجرای دیگری برای تخلف وصف، همانند رفع عدم انطباق نشده است.

۱-۱-۲. نقد نظریه تعلیق لزوم

به نظر می‌رسد نظریه تعلیق لزوم در ماهیت شرط وصف نظریه صحیحی نیست و طبق ارتکازات عقلانی چنین نیست که ماهیت شرط وصف، جعل خیار در فرض تخلف باشد. هرچند می‌توان ثبوت خیار فسخ را از آثار شرط وصف دانست، اما نباید بین ماهیت شرط و اثر آن خلط کرد. اساساً چه بسا شخصی معامله‌ای را با

شرط وصف انجام می‌دهد، اصلاً التفاتی به جعل خیار برای خود نداشته باشد و خیار از احکام عقلایی یا شرعی شرط وصف باشد. حتی در فرض التفات شخص به خیار فسخ نیز باید خیار را از آثار یا ضمانت اجراهای شرط وصف دانست، نه این که ماهیت شرط وصف صرفاً جعل خیار باشد.

از این رو، برخی فقها صریحاً گفته‌اند حقیقت شرط، تعلیق نیست، بلکه نوعی التزام است و شرط، در رتبه عقد است (خامنه‌ای، ۱۴۱۸، ص ۶۵). به تصریح برخی فقیهان، التزام به وصف، غیر از خیار در فرض تخلف وصف است و چنین نیست که دومی لازمه اولی بوده و تفکیک آن دو ممکن نباشد. شرط وصف همانند شرط فعل به معنای متعهد شدن به وجود وصف در مورد معامله است به گونه‌ای که مشروط‌له مستحق آن است که مورد معامله دارای وصف شرط شده باشد، نه به معنای جعل خیار در فرض تخلف وصف. در حقیقت، معنای تعهد یا التزام به وصف، عبارت است از: قرار دادن حق وصف برای مشروط‌له در برابر مشروط‌علیه (یزدی، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۶۱).

از دیگر اشکالات نظریه تعلیق لزوم، آن است که طبق این نظریه، تحلیل شرط وصف ضمن عقود جائز با مشکل مواجه می‌شود؛ اگر حقیقت شرط صرفاً جعل خیار باشد، عقودی که به خودی خود جائزند، شرط ضمن آن‌ها نیاز به تحلیل دیگری دارد، در حالی که به نظر می‌رسد از جهت ماهیت شرط، فرقی بین این موارد نیست و شرط در همه این موارد حقیقت واحدی دارد. برخی از فقها در مورد عقود جایز از این اشکال پاسخ داده‌اند که عقدی مثل هبه شرعاً جایز است نه عرفاً، لذا می‌توان شرط ضمن عقود جایز را به معنای تعلیق لزوم عرفی بر تحقق شرط دانست (روحانی، ۱۴۲۰، ج ۱، ص ۱۱۶) اما صحت این پاسخ مبتنی بر آن است که همه عقود جایز، عرفاً از عقود لازم باشند، در حالی که این مطلب صحیح به نظر نمی‌رسد. برخی در نقد نظریه تعلیق لزوم عقد گفته‌اند: «لزوم، حکم شرعی است و در اختیار متعاقدان قرار ندارد تا بتوانند چیزی را به عنوان شرط برای لزوم قرار دهند» (باقری؛ داورزنی؛ هل‌اتایی، ۱۳۹۸، ص ۱۴). اما این نقد صحیح نیست؛ زیرا روشن است که جعل خیار فسخ در معامله در اختیار متعاقدین است و بازگشت این نظریه چنان که گذشت به جعل خیار در

فرض تخلف وصف است، لذا از این جهت، مشکلی ندارد.

۱-۱-۱. ۳. نظریه التزام در شرط وصف عین معین

با توجه به آنچه گذشت صحیح آن است که ماهیت شرط وصف در معاملات عین معین، التزام و به عهده گرفتن وصف یا تضمین وجود آن است. التزام و به عهده گرفتن وصف، امری است که از نظر عقلانی معقول است و شرط وصف هم به همین معنا است و خیار، صرفاً اثر آن است. هرچند این که وصف در عین معین موجود باشد یا نه امری است که در اختیار مشروط علیه نیست، اما به عهده گرفتن و التزام در مورد آن از نظر عقلانی قابل تصور است. شاهد مطلب آن است که در بازار عرف و عقلاء تعبیر «ملتزم می شوم که برده کاتب باشد» یا «کاتب بودن این برده به عهده من است» یا «داشتن این وصف یا قابلیت در کالا را تضمین می کنم»، تعبیراتی رایج و معقول است و چنین نیست که حقیقت این تعبیرات، صرفاً جعل خیار در فرض تخلف باشد.

این نظریه در خصوص ماهیت شرط وصف، شواهد فراوانی در عبارات فقها دارد. بسیاری از فقها اشکال عدم امکان التزام به وصف در معاملات عین معین را اشکال واردی ندانسته و تعلق گرفتن التزام و تعهد به وصف را امری عقلانی (خمینی، ۱۴۲۱، ج ۴، ص ۴۶۱؛ مصطفی خمینی، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۱۴۵) یا عرفی (اراکی، ۱۴۱۴، ص ۴۹۴) دانسته اند که حق فسخ در فرض تخلف، صرفاً اثر آن است نه ماهیت آن. همچنین برخی دیگر تصریح کرده اند که التزام به وصف معقول است؛ زیرا التزام لزوماً به معنای انجام فعل نیست، بلکه به معنای به عهده گرفتن است که اثر این بر عهده گرفتن، ثبوت خیار در فرض تخلف است (آل کاشف الغطاء، ۱۳۵۹، ج ۱، ۴۶/۲). در برخی تعبیرات نیز حقیقت شرط وصف به دو التزام (التزام به وصف به مدلول مطابقی و التزام به خیار به مدلول التزامی) ارجاع داده شده است (ایروانی، ۱۴۰۶، ج ۲، ص ۴۶).

سید یزدی نیز از جمله کسانی است که التزام به وصف را در نگاه عرفی قابل تحقق می داند؛ البته تحقق التزام به وصف در نظر ایشان مشروط به دو شرط است؛ اول این که وصف حالی باشد نه استقبالی و دوم این که اطمینان به تحقق وصف مورد نظر وجود داشته باشد، بلکه در فرض عدم اطمینان هم مشکل از جهت غرر

است نه غیرمقدور بودن (یزدی، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۱۲۰ و ۱۰۹ و ۱۰۸). اما این که برخی در مقام اشکال به سید یزدی گفته‌اند التزامات عرف نسبت به وجود وصف در مبیع، در مقام اخبار است نه انشاء (روحانی، ۱۴۱۲، ج ۱۸، ص ۶۲)، صحیح به نظر نمی‌رسد؛ زیرا روشن است که شرط وصف در مقام انجام معامله، ظاهر در انشا و التزام است نه صرف اخبار و حکایت.

با توجه به آنچه بیان شد می‌توان نظریه جدیدی را مطرح کرد که در تعیین سرنوشت مسئله رفع عدم انطباق، نقش اساسی دارد. مطابق این نظریه، ماهیت شرط وصف در معاملات عین معین عبارت است از به عهده گرفتن وصف، و این ماهیت آثاری دارد. اثر آن در اوصاف غیرقابل اصلاح، خیار فسخ است، و اثر آن در سایر اوصاف علاوه بر خیار فسخ، عبارت است از استحقاق وجود وصف بر عهده مشروط‌علیه که نتیجه آن، جواز الزام وی به اصلاح و رفع عدم انطباق است. بنابراین می‌توان ادعا کرد که حقیقت التزام از نظر عقلانی در مورد شرط وصف، قابل تصور است و نتیجه آن این است که مشروط‌له استحقاق وجود وصف را بر عهده مشروط‌علیه، پیدا می‌کند.

در برخی تعبیرات فقهی نیز شرط وصف به معنای التزام و در نتیجه، قرار دادن حق بر عهده مشروط‌علیه آمده است. به عنوان نمونه سید یزدی در تعبیری دقیق می‌نویسد: «التزام به وصف امری است و خیار در فرض تخلف آن امری است دیگر... معنای شرط وصف عبارت است از به عهده گرفتن وجود وصف به نحوی که مشروط‌له بر عهده مشروط‌علیه مستحق است که مورد معامله متصف به آن وصف باشد و چنین نیست که معنای شرط وصف، جعل خیار در فرض تخلف آن باشد. بنابراین تعهد به وصف، به معنای جعل حق وصف برای مشروط‌له است» (یزدی، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۶۱). محقق اصفهانی نیز معتقد است که اثر التزام به وصف، عبارت است از استحقاق وصف (اصفهانی، ۱۴۱۸، ج ۵، ص ۱۷۷)، چنان‌که تعبیر استحقاق وصف در عبارات دیگران نیز آمده است (اصفهانی، ۱۴۱۸، ج ۵، ص ۱۷۸؛ همدانی، ۱۴۲۰، ص ۵۱۸).

حال که اثبات شد در شرط وصف در معاملات عین معین، مفاهیمی چون

«التزام»، «به عهده گرفتن»، «تضمین» و «استحقاق وصف» متصور است، نوبت به اثبات این مطلب می‌رسد که اثر تخلف وصف تنها منحصر به خیار نیست تا در نتیجه، این پرسش که «اگر التزام به وصف صحیح باشد، چه اثری جز خیار تخلف بر آن مترتب است؟» (طباطبایی قمی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۱۷) پاسخ داده شود.

۱-۱-۴. اثبات الزام به رفع عدم انطباق بر مبنای نظر مختار در ماهیت شرط

وصف

پس از اثبات معقول بودن التزام و تعهد به وجود وصف مورد توافق در مورد معامله، می‌توان الزام به رفع عدم انطباق را از آثار شرط وصف دانست. طبق نظر مختار، شرط وصف به معنای التزام و بر عهده گرفتن وصف است. مشابه این تأسیس در نظام کامن لا تحت عنوان «ورانتی یا تضمین» در قرارداد وجود دارد که بر اساس آن معامله‌کننده وجود صفتی یا کیفیت یا قابلیت در مورد معامله را تضمین می‌کند^۱. (Beatsom, 1998, p. 136; Beale, 2000, p. 1112).

بر عهده گرفتن وصف و حق وجود وصف در مبیع، از نظر عقلایی آثاری دارد از جمله این‌که اگر وصف قابل تدارک است بر مشروط‌علیه لازم باشد که آن را ایجاد کند و لاقلاً در فرض مطالبه مشروط‌له این کار لازم باشد. بنابراین اگر کسی کالایی را به شرط داشتن اوصافی خاص بفروشد، در فرض فقدان وصف، مشروط‌له حق الزام فروشنده به رفع عدم انطباق را دارد، زیرا لازمة التزام و به عهده گرفتن وصف همین مطلب است. ثبوت این حق، هم عقلایی است و هم از نظر شرعی منعی برای آن نیست. هرچند در عبارات غالب فقها صریحاً سخنی از لزوم رفع عدم انطباق به

1. warranty, a promise or guarantee made by a seller or lessor about the characteristics or quality of property, goods, or services. A warranty can be either "express" (i.e., explicit oral or written representations about the quality or identity of the item) or "implied" (i.e., inferred into the contract in accordance with legal requirements), and it can serve to help the purchaser or lessee to secure receipt of conforming goods or provide a remedy for breach of the agreement by the seller. In the event that a warranty is breached, the law provides the injured party with the right to monetary damages, repair of the original good, or replacement with substitute goods. A warranty combines with the laws governing negligence and strict liability to provide protection to consumers as to product safety and contractual integrity.

میان نیامده، اما می‌توان شواهد فقهی متعددی بر آن اقامه کرد. به‌عنوان نمونه، محقق اصفهانی بیان می‌کند: معنای التزام به شیء این است که شخص، خود را مرجع مطالبه آن قرار دهد. التزام به وصف در عین معین، در صورت وجود وصف، به معنای متعهد شدن به تحویل دادن شیء موصوف به وصف است و در صورت فقدان وصف، مستلزم رفع عدم انطباق است (اصفهانی، ۱۴۱۹، ص ۴۴). سید یزدی نیز حکم به وجوب ایجاد وصف در عین معین در صورت امکان آن را به‌عنوان احتمال مطرح کرده است (یزدی، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۶۵). یکی از فقها نیز در بحث معنای فقهی شرط می‌نویسد: «التزام شرطی و تعهد در امور غیراختیاری که احتمال حصول آن وجود دارد، امری است که میان عقلا رواج دارد و دائماً در معاملاتشان به وجود اوصافی در مبیع ملتزم می‌شوند با این که در اختیار آن‌ها نیست، مانند فروش هندوانه به شرط شیرین بودن. چنین نیست که بازگشت این عمل، به شرط خیار در فرض تخلف شرط باشد، بلکه خیار، فرع بر حق وجود وصف در مبیع است که این حق برای مشروط‌له بر عهده مشروط‌علیه ثابت شده است. بنابراین معنای نفوذ شرعی شرط، جعل و اعتبار این حق است و از آثار این حق، آن است که در صورت عدم امکان ایجاد وصف، خیار فسخ حاصل شود و در صورت امکان آن، مشروط‌له حق مطالبه ایجاد وصف را دارد، مانند شرط سیاه بودن نخ فروخته شده در فرضی که امکان سیاه‌رنگ کردن آن وجود داشته باشد» (اراکی، ۱۴۱۹، ص ۶۳۷).

پس، این ادعا که «بر مشروط‌علیه ایجاد وصف واجب نیست زیرا فرض آن است که در معامله، شرط وصف شده است نه شرط فعل» (حسنی، بی‌تا، ص ۴۲۱) صحیح نیست، زیرا هرچند شرط در شرط و وصف، مستقیماً به ایجاد صفت تعلق نگرفته، اما لزوم ایجاد صفت و استحقاق مطالبه آن، از آثار شرط وصف است.

۲-۱-۲. دلیل دوم: روایات

با تتبع در مجامع حدیثی، روایاتی به دست می‌آید که می‌توان برای اثبات الزام به رفع عدم انطباق در موضوع قرارداد به آن‌ها تمسک کرد. این روایات با برخی دیدگاه‌های فقهی در خصوص این مسئله سازگاری نداشته و در صورت پذیرش سند و دلالت آن‌ها بازنگری در این دیدگاه‌ها، محتمل است. در ادامه به بررسی آن‌ها پرداخته

می شود.

۱-۲-۱-۱. روایت اول: روایت عمر بن حنظله در فروش زمین

در این روایت شخصی زمینی را خریداری کرده به شرط این که مساحت آن ده جریب باشد اما پس از انجام معامله و تفرق از مجلس، متوجه می شود که پنج جریب بوده است. امام (ع) مشتری را مخیر بین فسخ معامله و قبول آن (پس از تقسیط ثمن) می داند مگر این که فروشنده در کنار آن زمین، زمین دیگری داشته باشد که در این صورت باید از آن زمین به میزان پنج جریب به مشتری دهد و معامله لازم خواهد بود.^۱ محل استشهاد، ذیل روایت است که امام (ع) رفع عدم انطباق وصف تخلف شده (ده جریب بودن زمین) را بر فروشنده لازم دانسته اند. سخن در این است که آیا این دلیل، مطابق قواعد است یا نه؟ لذا شیخ انصاری - در بحث تقسیط ثمن بر شروط - به صدر روایت استدلال کرده سپس فرموده است: «اگر نتوان ذیل روایت را مطابق قواعد دانست، ضرری به استدلال به صدر آن وارد نمی شود» (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۶، ص ۸۵) که نشانگر تردید ایشان در این جهت است. همچنین لازم به ذکر است که بحث رفع عدم انطباق شامل مورد روایت که تخلف اوصاف مقداری است می شود، چنان که در مورد کنوانسیون بیع بین المللی کالا نیز به این مطلب تصریح شده (شعاریان و رحیمی، ۱۴۰۰، ص ۵۶۱) و گفته شده که در این فرض، اصلاح یا رفع عیب از طریق تسلیم مقدار کسری صورت می گیرد (صفایی، ۱۴۰۱، ص ۱۷۸). در ادامه، بررسی این روایت به عنوان یکی از ادله رفع عدم انطباق کالا، در قالب بحث سندی و دلالتی مطرح می شود.

۱-۲-۱-۱. بررسی سند و دلالت روایت عمر بن حنظله

از نظر سندی در طریق شیخ صدوق به عمر بن حنظله^۲ تنها کسی که محل تردید است، داود بن حصین است اما با توجه به توثیق ایشان در کلام برخی رجالین

۱. وَ رَوَى عُمَرُ بْنُ حَنْظَلَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي رَجُلٍ بَاعَ أَرْضاً عَلَى أَنْ فِيهَا عَشْرَةَ أُجْرِيَّةٍ ... فَلَمَّا مَسَحَ الْأَرْضَ إِذَا هِيَ خَمْسَةٌ أُجْرِيَّةٌ قَالَ إِنَّ شَاءَ اسْتَرْجَعَ فَضَّلَ مَالَهُ وَأَخَذَ الْأَرْضَ وَإِنْ شَاءَ رَدَّ الْبَيْعَ وَأَخَذَ مَالَهُ كُلَّهُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ إِلَى حَدِّ تِلْكَ الْأَرْضِ لَهُ أَيْضاً أَرْضُونَ فَيُوقَفُ وَ يَكُونُ الْبَيْعُ لِأَرْضِهِ لَهُ وَ الْوَقْفُ لَهُ بِتَمَامِ الْبَيْعِ.

۲. و ما كان فيه عن عمر بن حنظلة فقد روئيه عن الحسين بن أحمد بن إدريس رضي الله عنه عن أبيه، عن محمد بن أحمد بن يحيى، عن محمد بن عيسى، عن صفوان بن يحيى، عن داود بن الحصين، عن عمر بن حنظلة.

(ابن داود، ۱۳۸۳، ص ۱۴۳ و ۴۵۲؛ نجاشی، ۱۴۰۷، ص ۱۵۹) می‌توان وثاقت وی را اثبات کرد. وثاقت عمر بن حنظله نیز طبق برخی مبانی رجالی چون اکثار اجلاء و روایت بدون واسطه صفوان بن یحیی از او قابل اثبات است (شیری زنجانی، ۱۴۱۹، ج ۱۹، ص ۶۰۵).

از نظر دلالت، ارتباط این روایت به محل بحث مبتنی بر این است که مورد معامله در روایت، عین معین باشد نه کلی در ذمه، و روشن است که ظاهر روایت^۱ همین است (مامقانی، ۱۳۵۰، ص ۱۷۷)، خصوصاً که معامله زمین به نحو کلی در ذمه متعارف نیست. با توجه به این مطلب، می‌توان این روایت را مرتبط با بحث رفع عدم انطباق دانسته و گفت: امام (ع) بر فروشنده لازم دانسته‌اند که وصف تخلف شده در معامله (ده جریب بودن زمین) را با تحویل دادن زمین‌های مجاور جبران کند.

پس از تتبع به دست می‌آید که فقهای زیادی به این روایت عمل کرده یا به آن متمایل شده‌اند. شیخ طوسی صریحاً به مفاد این روایت فتوا داده و بر فروشنده لازم دانسته است که نقص را با زمین‌های مجاور جبران کند (طوسی، ۱۴۰۰، ص ۴۲۰). علامه حلی نیز هرچند مستقیماً به روایت تمسک نکرده، اما این نظر را بعید ندانسته و در تعلیل آن گفته است: «لأنه أقرب إلى المثل من الأرش» (علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۲۸۶). همچنین یوسف بحرانی اشکالات سندی روایت را وارد ندانسته و به مفاد آن ملتزم شده است (بحرانی، ۱۴۰۵، ج ۱۸، ص ۴۸۳). برخی دیگر نیز به این نظر متمایل شده و عمل به روایت را مطابق احتیاط برای مشتری دانسته‌اند (صاحب ریاض، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۶۱؛ صاحب ریاض، ۱۴۱۸، ج ۸، ص ۳۲۶). برخی دیگر نیز احتمال لزوم تکمیل بر بایع را با توجه به روایت مطرح کرده‌اند (یزدی، ۱۴۱۵، ص ۲۲۰) و برخی دیگر عمل به این روایت را ترجیح داده، سند آن را قوی و دلالت آن را تمام دانسته‌اند، و اضافه کرده‌اند که اعراض فقها از آن ثابت نشده است (مامقانی، ۱۳۵۰، ص ۱۷۷).

بنابراین به نظر می‌رسد می‌توان این روایت را از ادله بحث رفع عدم انطباق مبیع دانست. البته تعدی از مورد روایت به تمام موارد تخلف وصف، نیازمند تعدی از اوصاف راجع به مقدار، به سایر اوصاف مورد معامله است. اما به نظر می‌رسد هرچند این تعدی نسبت به حکم تقسیط ثمن بر شروط، صحیح نیست، اما نسبت به بحث

۱. فی رجل باع أرضاً على أن فيها عشرة أجرة... فلما مسح الأرض فإذا هي خمس أجرة.

جاری یعنی رفع عدم انطباق، بعید نمی‌نماید. مضافاً به این‌که مورد روایت یعنی زمین، مختلف‌الاجزاء (شهید اول، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۱۴۳؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۲۷۸) یا قیمی است نه مثلی (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۶، ص ۸۶؛ طباطبایی قمی، ۱۴۰۰، ج ۴، ص ۴۱۲؛ روحانی، ۱۴۱۲، ج ۱۸، ص ۸۶) و عادتاً زمین‌های مجاور تفاوت‌هایی با زمین فروخته شده دارند، لذا عدم انطباق مبیع با دید دقیق، جبران نمی‌شود و علی‌رغم این مطلب، حکم به رفع عدم انطباق شده است. در پایان باید گفت مفاد این روایت، نه تنها لازم بودن رفع نقص بر فروشنده است بلکه حق فسخ تنها در صورت عدم امکان رفع نقص، ثابت دانسته شده است؛ اما چنان‌که گذشت، بررسی نسبت میان الزام به رفع عدم انطباق و خیار تخلف وصف، از موضوع این تحقیق خارج است و نیازمند بررسی کامل ادله خیار تخلف وصف است تا در مرحله بعدی معلوم شود چه نسبتی (مانند تخصیص، حکومت یا تعارض) میان ادله این دو ضمانت اجرا برقرار است.

۱-۲-۲. روایت دوم: روایت قضاوت امیرالمؤمنین (ع) در فروش روغن

در این روایت شخصی، ظرفی از روغن را به نحو مجموعی (تمام ظرف را) خریداری کرده اما بخشی از آن به جای روغن، رسوبات بوده است و امام (ع) در پاسخ فرموده‌اند مشتری به مقدار رسوبات، مستحق روغن است.^۱

از نظر سندی ممکن است نوفلی و سکونی باعث ضعف روایت دانسته شوند، اما چنان‌که برخی از محققین رجالی بیان کرده‌اند سکونی ثقه است؛ زیرا شیخ طوسی تصریح کرده است که اصحاب به روایات وی عمل می‌کنند (طوسی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۱۴۹) و از آنجاکه غالب روایات سکونی از طریق نوفلی است، وثاقت نوفلی نیز اثبات می‌شود (شیری زنجانی، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۱۹۸ و ج ۱۷، ص ۵۳۴۵).

از نظر دلالت، در مورد ارتباط این روایت به بحث جاری باید گفت: وصف شرط شده در مبیع، این بوده است که به مقدار تمام ظرف مورد نظر، در آن روغن باشد و پیدا شدن رسوبات در آن به معنای تخلف این وصف است. در چنین فرضی

۱. علی بن ابراهیم عن ابيه عن النوفلي عن السكوني عن جعفر عن ابيه (ع) أنَّ علياً (ع) قضى - في رجل اشترى من رجل عكَّةً فيها سمنٌ اختكرها حكرةً فوجد فيها زناً فخاصمه إلى علي (ع) فقال له علي (ع) لك بكيل الرب سمننا فقال له الرجل إنَّما بعته منك حكرةً فقال له علي (ع) إنَّما اشترى منك سمننا ولم يشتر منك زناً (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۷، ص ۶۷).

حکم امام (ع) به استحقاق روغن به میزان تخلف شده، به این معناست که فروشنده باید عدم انطباق مقدار را رفع کرده و به میزان مورد نظر به مشتری روغن تحویل دهد. اما برخی از فقها از جمله شیخ انصاری این روایت را خلاف قاعده دانسته‌اند (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۵، ص ۳۸۱). در وجه خلاف قاعده بودن این روایت گفته شده: اگر مورد روایت، خیار عیب باشد مشتری مستحق ارش یا فسخ است و اگر مورد آن، خیار تبعض صفت باشد، بیع به نسبت رسوبات، باطل شده و نسبت به مابقی، حق فسخ وجود دارد؛ و به هر حال، مطابق قواعد موجود در فقه معاملات، چنین نیست که در معامله عین معین، مشتری به میزان رسوبات، مستحق روغن باشد (اصفهانی، ۱۴۱۸، ج ۵، ص ۵۵؛ روحانی، ۱۴۲۹، ج ۶، ص ۱۹۰). از این رو، برخی از فقها سعی در توجیه این روایت کرده‌اند، اما این تلاش‌ها ناتمام به نظر می‌رسد. در ادامه سه توجیه مذکور برای این روایت، مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

توجیه اول آن است که روایت بر معامله روغن به نحو کلی حمل شود (لاری، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۴۰۵). توجیه دوم نیز آن است که مورد روایت بر عیب حمل شده و استحقاق مشتری نسبت به باقی مانده روغن، از باب ارش باشد (مامقانی، ۱۳۵۰، ص ۱۰۳) لذا برخی این روایت را از مصادیق عیب شرعی دانسته و تعبیر کرده‌اند که مورد روایت به منزله نقص در خلقت اصلیه است (آل عصفور، بی تا، ج ۱۱، ص ۴۱۸)، و در تعبیری دیگر، مورد روایت را (ظاهر شدن رسوبات به جای روغن) ملحق به عیب دانسته‌اند (آل عصفور، ۱۴۲۱، ص ۵۱۹). این دو توجیه در کلام برخی از محدثین نیز بیان شده است (مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۱۱، ص ۲۲).

اما ظهور قوی فرض روایت این است که معامله ظرف روغن به نحو عین معین واقع شده است نه کلی در ذمه، زیرا تعبیر «حکرة» در روایت به معنای «جملة» و «مجتمعة» است و این تعبیر با معامله کلی سازگاری ندارد (اصفهانی، ۱۴۱۸، ج ۵، ص ۵۵؛ خوبی، ۱۴۱۷، ج ۷، ص ۲۵۹؛ روحانی، ۱۴۲۹، ج ۶، ص ۱۹۰). توجیه دوم (حمل روایت بر عیب و ارش) نیز صحیح نیست، زیرا اولاً امام (ع) مشتری را به میزان رسوبات، مستحق روغن دانسته‌اند در حالی که ارش به معنای «نسبت تفاوت قیمت صحیح و معیب با ثمن المسمی است» و به پاسخ امام (ع) بی ارتباط است (تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۴، ص ۳۵۲؛

روحانی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۱۸۲) لذا چنان که برخی گفته اند حمل روایت بر ارش، تکلف است (خمینی، ۱۴۲۱، ج ۵، ص ۲۱). ثانیاً، ظاهر روایت آن است که رسوبات از روغن جدا بوده لذا تعیین مقدار آن ممکن است و در این صورت، مورد روایت از باب عیب نخواهد بود (شهیدی، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۴۵۱؛ اراکی، ۱۴۱۴، ص ۳۱۷). ثالثاً ظهور روایت در لازم بودن بیع است نه این که مشتری دارای حق فسخ از باب عیب باشد (شهیدی، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۴۵۱).

از این رو برخی دست به توجیه سومی زده و با توجه به این که ظاهر روایت، وقوع معامله به نحو عین معین است، روایت را بر بحث تبعض صنفه حمل کرده و پاسخ امام (ع) را بر استحقاق میزانی از ثمن که در مقابل روغن واقع می شود (نه خود روغن) حمل کرده اند (صاحب جواهر، ۱۴۰۴، ج ۲۳، ص ۲۸۳؛ خویی، ۱۴۱۷، ج ۷، ص ۲۵۹). اما این توجیه نیز صحیح نیست زیرا ظهور روایت در این است که مشتری مستحق مقداری از روغن است که می بایست در ظرف موجود بوده و به جای آن، رسوبات تحویل گرفته است، نه مستحق بخشی از ثمن. اساساً این که گمان شده روایت مورد نظر مخالف قواعد است، ناشی از این است که مقوله رفع عدم انطباق در معاملات، نادیده گرفته شده است، در حالی که می توان روایت را از این باب دانست و در آن قواعد تجدید نظر کرد. بنابراین اگر تخلف وصف را مستلزم جواز الزام به رفع عدم انطباق بدانیم که سایر ادله آن گذشت، دیگر این روایت مخالف قواعد نخواهد بود و نیازی به حمل آن بر توجیهات خلاف ظاهر نیست.

۱-۱-۳. دلیل سوم: ارتکازات عقلایی

به نظر می رسد فارغ از ماهیت شرط وصف و فارغ از روایات، ارتکازات عقلایی را نیز می توان از ادله جواز الزام به رفع عدم انطباق به حساب آورد. با مراجعه به ارتکازات، به نظر می رسد وجود چنین حقی کاملاً عقلایی است و عقلا این حق را به مشروطه می دهند که در صورت تخلف وصف، بتواند مشروطه علیه را ملزم به رفع عدم انطباق کند نه این که صرفاً حق فسخ داشته باشد. منحصر دانستن حق مشروطه علیه به فسخ با وجود این واقعیت که چه بسا عین مورد معامله برای او اهمیت دارد یا فسخ

کردن معامله به ضرر اوست، امری غیرعقلایی به نظر می‌رسد، کما این‌که در اسناد حقوق تجارت بین‌الملل نیز مقرر شده است. بر اساس ماده ۳-۲-۷ اصول قراردادهای تجاری یونیدروا، حق مربوط به اجرای تعهد در موارد مقتضی، شامل حق درخواست جبران عیب و نقص، جایگزین کردن یا شیوه جبران دیگری برای اجرای معیوب و ناقص تعهد می‌شود.

۲-۱. الزام به رفع عدم انطباق در معاملات کلی در ذمه

در معاملات کلی در ذمه بحث تخلف وصف وضعیت کاملاً متفاوتی با معاملات عین معین دارد؛ زیرا اگر فروشنده کالای فاقد وصف تحویل دهد، به معامله وفا نکرده و باید کالای مطابق تحویل دهد، و اگر اساساً چنین کالایی موجود نباشد، مصداق تعدّر مورد معامله است. از این رو، در برخی تعبیرات فقهی، ضمن ادعای اجماع بر عدم جریان خیار تخلف وصف در معاملات کلی در ذمه، گفته شده تخلف وصف در معاملات کلی در ذمه، فرض ندارد (طباطبایی قمی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۶۲). عدم جریان خیار تخلف وصف در معاملات کلی، اصطلاح شرط صفت را نیز تحت تأثیر قرار داده و برخی از حقوق دانان این اصطلاح را مختص معاملات عین معین دانسته‌اند (امامی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۲۸۲). در مقابل، برخی دیگر معتقدند چنین نیست که نظریه شرط صرفاً به عنوان سبب خیار مورد مطالعه گیرد؛ لذا اختصاص اصطلاح شرط صفت به عین شخصی را ناصحیح دانسته‌اند (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ج ۳، ص ۱۴۹). اما آنچه از منابع فقهی به دست می‌آید این است که هرچند از نظر اصطلاحی، اصطلاح شرط صفت مختص به معاملات عین معین نیست، ولی حقیقت شرط وصف در معاملات عین معین تفاوت عمده‌ای با معاملات کلی در ذمه دارد و این تفاوت موجب عدم جریان خیار تخلف وصف در معاملات کلی است.

توضیح آن‌که حقیقت شرط وصف در معاملات کلی در ذمه به «تقید مورد معامله» ارجاع داده شده است که از این مطلب با تعبیرات مختلفی از جمله «تقید موضوع معامله» (امامی خوانساری، بی‌تا، ص ۳۹۰؛ تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۲، ص ۴۰۳ و ج ۴، ص ۵۵۳؛ خوبی، ۱۴۱۸، ج ۱۶، ص ۲۲۸؛ نائینی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۱۳۶)، «تضمین» (تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۴، ص ۵۵۲؛ خوبی، ۱۴۱۸، ج ۶، ص ۲۰۴؛ رشتی، ۱۴۰۷، ص ۴۳۷)، «تقسیم» (امامی خوانساری، بی‌تا، ص ۳۹۰ و

۲۶۹)، «تنويع» (اصفهانى، ۱۴۱۹، ص ۶۰؛ رشتى، ۱۴۰۷، ص ۶۰۳؛ رشتى، بی تا، ص ۱۳۴) و یا «تخصیص» (خوبی، ۱۴۱۸، ج ۱، ص ۲۶۱ و ج ۳۱، ص ۳۹) نام برده شده است. مطابق این دیدگاه، شرط وصف در معاملات کلی به این مطلب بر می گردد که موضوع معامله، قسم خاصی از عنوان کلی است نه همه اقسام آن؛ در نتیجه اگر کالای فاقد وصف تحویل داده شود، مانند آن است که کالای کاملاً مغایر با موضوع معامله تحویل داده شده است. برخی از حقوق دانان علت عدم جریان حق فسخ در معاملات کلی را این گونه تحلیل کرده اند که ضرر ناروا از راه تسلیم مصداق کلی قابل جبران است برخلاف عین معین که جبران ضرر جز از راه فسخ ممکن نیست (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ج ۳، ص ۲۰۹)؛ اما چنان که گذشت، علت تفاوت، عمیق تر از این مطلب است، مضاف بر این که تحلیل مذکور تنها بر اساس نظریه ای جاری است که مبنای خیار را ضرر می داند.

به هر حال، در بیع کلی در ذمه باید چنین گفت: در صورتی که فروشنده کالای فاقد وصف شرط شده را تحویل دهد، این تسلیم کأن لم یکن تلقی شده و همچنان موظف است کالای مطابق تحویل دهد (هر چند می تواند همان فرد تحویل داده شده را اصلاح کرده و مجدداً تحویل دهد) و اگر امکان تسلیم کالای منطبق وجود نداشته باشد، معامله از باب تعذر تسلیم باطل است؛ بنابراین در هیچ صورتی، دلیلی بر جواز الزام فروشنده به رفع عدم انطباق در کار نیست. ادله ای نیز که برای اثبات الزام به رفع عدم انطباق مطرح شد (ماهیت شرط وصف، روایات و ارتکازات عقلانی) اختصاص به معاملات عین معین دارند. البته از نظر لفظی می توان مفهوم رفع عدم انطباق را توسعه داد و گفت در مبیع کلی در ذمه، رفع نقص از طریق تعویض کالا محقق می شود (صفایی، ۱۴۰۱، ص ۱۷۸)؛ اما مراد از رفع عدم انطباق در معنای اصطلاحی، معنای خاص آن است.

برخی از نویسندگان حقوقی گفته اند: در معاملات کلی وقتی مشتری حق رد کل کالا را دارد و می تواند کالای صحیح جایگزین را مطالبه کند، به طریق اولی حق خواهد داشت از فروشنده مطالبه رفع نقص کند چرا که در غالب موارد این روش مناسب تر جلوه می کند (اصغری آقمشهدی و محمدزاده، ۱۳۸۷، ص ۱۴۰). در استدلال

دیگری به ضرر تمسک شده و گفته شده است رد مبیع و تقاضای کالای جانشین چه بسا ممکن است مدتی طول بکشد، حال آن‌که رفع عیب از سوی مشتری به نمایندگی از بایع و مطالبه هزینه آن از او ممکن است نیاز به زمان کمتری داشته باشد (اصغری آقمشهدی و محمدزاده، ۱۳۸۷، ص ۱۳۳). از آنچه گذشت بطلان این استدلال‌ها روشن می‌شود زیرا با توجه به بازگشت شرط وصف به تقیید در معاملات کلی، تحویل دادن کالای فاقد وصف به معنای تحویل دادن کالایی مغایر با موضوع معامله است و دلیلی بر جواز الزام به رفع نقص در چنین کالایی در کار نیست. ضرر ناشی از تأخیر تسلیم کالای مطابق نیز با پرداخت خسارت، قابل جبران است و به هر حال، دلیل بر ایجاد تکلیف تعمیر بر فروشنده بدون رضایت وی نیست. البته اگر طرفین توافق بر اصلاح و تعمیر مصداق تسلیم شده کنند، بحث دیگری است و روشن است که چنین توافقی ایرادی ندارد.

۳-۱. الزام به رفع عدم انطباق در فروع فقهی مشابه

برخی از مؤلفین، مواردی را از فقه و حقوق (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ج ۵، ص ۲۹۶) مثال زده‌اند که «عیب کالا خود به خود یا توسط یکی از طرفین زائل شود که در چنین صورتی حق فسخ منتفی است» و این موارد را مرتبط با بحث حق درخواست تعمیر کالا دانسته‌اند (اصغری آقمشهدی و محمدزاده، ۱۳۸۷، ص ۱۲۸). اما این استشهاد صحیح نیست زیرا - فارغ از اختلافی بودن این نظر - از بین رفتن خیار در فرض زوال عیب، دلیل بر تکلیف فروشنده به رفع عیب نبوده و اثبات چنین تکلیفی نیازمند دلیل است. از این رو حقوق دانی که این مؤلف برای اثبات منتفی بودن حق فسخ در فرض زوال عیب به ایشان استناد کرده، خود در جای دیگر، ضمانت اجرای شرط وصف را منحصر به فسخ دانسته و سخنی از الزام مشروط علیه به جبران وصف مطرح نکرده است (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ج ۳، ص ۲۰۶-۲۰۷)، مضافاً به این‌که به اعتراف ایشان زوال خیار صرفاً طبق نظریه‌ای صحیح است که خیار تخلف را مبتنی بر ضرر می‌داند. لذا اگر مبنای خیار تخلف، شرط ضمنی باشد قائل به بقاء خیار شده است (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ج ۳، ص ۲۱۰).

به نظر می‌رسد برای عنوان فرع فقهی مشابه با بحث الزام به رفع عدم انطباق،

می‌توان فرع مربوط به الزام مالک به تعمیر عین مستأجره را مطرح کرد. برخی از فقها قائل شده‌اند که در صورت خراب شدن خانه مورد اجاره، مستأجر می‌تواند مالک را به تعمیر آن الزام کند (آل کاشف الغطاء، ۱۳۶۶، ج ۳، ص ۲۲؛ سلار، ۱۴۰۴، ص ۱۹۶؛ محقق حلی، ۱۴۱۸، ج ۱، ص ۱۵۳) بلکه این حکم شامل فرض انهدام بخشی از خانه نیز می‌شود (فاضل مقداد، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۷۲).

البته ممکن است گفته شود فرع فقهی مذکور از این جهت با موارد تخلف وصف، متفاوت است که در این فرع، وصف قابل انتفاع بودن مورد اجاره پس از عقد از بین رفته است لذا حقیقتاً تخلف وصف صورت نگرفته است. اما با این وجود، برخی از فقها این فرع را از باب تخلف وصف دانسته‌اند به این بیان که متعلق عقد اجاره زمین همراه با بناء یا مواد مستحکم بوده که این اوصاف تخلف پیدا کرده و در نتیجه خیار تخلف وصف را ثابت دانسته‌اند (رشتی، بی‌تا، ص ۳۰۳). به نظر می‌رسد حتی اگر این فرع را مصداق تخلف وصف ندانیم، باز هم حکم مسئله تخلف وصف از آن قابل استنباط است؛ زیرا از نظر عقلائی، جواز الزام مالک به تعمیر در فرضی که عین مستأجره به درستی تحویل داده شده و بعداً وصف مورد نظر را از دست داده، ملاکاً تفاوتی با جواز الزام وی در فرض وجود تخلف در زمان عقد یا زمان تسلیم ندارد. از این رو، فقهایی که با اصل مطلب مخالفت کرده و مالک را ملزم به تعمیر ندانسته‌اند، استدلال‌های ایشان مختص به همین فرع بوده و شامل بحث تخلف وصف نمی‌شود. به عنوان نمونه برخی گفته‌اند آنچه بر مستأجر لازم است صرفاً تحویل مورد اجاره در حالتی است که انتفاع از آن ممکن باشد و تکلیف مالک به تعمیر بعد از خراب شدن، تکلیف اضافه‌ای است که خلاف اصل عدم است (صاحب ریاض، ۱۴۱۸، ج ۱۰، ص ۳۵؛ مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳، ج ۱۰، ص ۶۱). روشن است که در موارد تخلف وصف این استدلال جاری نیست؛ زیرا مشروط علیه تکلیف خود را به طور کامل انجام نداده است.

۲. الزام به رفع عدم انطباق از منظر کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا

آنچه در ادبیات فقهی به عنوان تخلف وصف مطرح شده، در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا و شروح آن، با تعبیر عدم انطباق مادی کالا (در مقابل عدم انطباق

حقوقی) بیان شده، و از اصلاح آن، در قالب تعبیراتی چون رفع عدم انطباق، رفع نقص و تعمیر یاد شده است. در تعبیر برخی حقوق دانان، درخواست اصلاح یا تعمیر کالا در کنار درخواست کالای جانشین، از مصادیق اجرای اجباری قرارداد به معنای عام دانسته شده، گرچه اجرای اجباری به معنای خاص، فقط به اجرای عین قرارداد گفته می‌شود (صفایی، ۱۴۰۱، ص ۱۵۵). از طرف دیگر، چنان‌که برخی گفته‌اند در کنوانسیون، انطباق مادی کالا صرفاً ناظر به کیفیت کالا نیست بلکه شامل اموری چون بسته‌بندی مناسب و ظرف‌بندی نیز می‌شود (شعاریان و رحیمی، ۱۳۹۳، ص ۴۲). همچنین این بحث در کنوانسیون، اعم است از این‌که فروشنده خود تولیدکننده باشد یا نه (Schelechtrim, 1998, p. 391).

اما نکته قابل توجه آن است که اولاً الزام به رفع عدم انطباق در کنوانسیون با توجه به اطلاق مواد مربوطه، شامل کلی در ذمه و عین معین هر دو می‌شود (شعاریان و رحیمی، ۱۴۰۰، ص ۵۶۰)؛ ثانیاً رفع عدم انطباق در برخی مواد کنوانسیون، به عنوان حق خریدار و در برخی موارد، به عنوان حق فروشنده، مطرح شده است که در ادامه بیان می‌گردد.

۲-۱. رفع عدم انطباق به عنوان حق خریدار در کنوانسیون

در بند ۳ ماده ۴۶ این کنوانسیون، درخواست تعمیر و منطبق نمودن کالا با قرارداد، از حقوق خریدار شمرده شده است. مطابق آنچه برخی مفسرین در شرح این ماده کنوانسیون گفته‌اند، برای این‌که مشتری بتواند تعمیر یا اصلاح مبیع را از فروشنده درخواست نماید سه شرط لازم است: ممکن بودن رفع عیب یا نقص، معقول و متعارف بودن رفع، رعایت مدت متعارف برای درخواست تعمیر یا رفع عیب. لذا این ضمانت اجرا برخلاف ضمانت اجرای درخواست کالای جانشین منوط به اساسی بودن نقص و عدم انطباق نیست (صفایی، ۱۴۰۱، ص ۱۷۷).

در مورد شرط دوم باید گفت برخی کالاها ممکن است قابل اصلاح و تغییر نباشد مثل محصولات کشاورزی یا این‌که تغییر و تعمیر آن‌ها مستلزم مخارج غیرمعقول باشد (Honnold, 1991, p. 364; Schelechtrim, 1998, p. 391, 392; Kritzer, 1989, p. 384; Jafarzadeh, 2001, p. 22; Nagiri, 1999, p. 9).

بنابراین یکی از مصادیق نامعقول بودن تعمیر، جایی است که تعمیر مستلزم ایجاد هزینه‌های غیرمتعارف بر فروشنده شود (Schelechtrim, 1998, p. 391). همچنین گفته شده در مواردی که تعمیر کالا برای خود خریدار آسان و کم هزینه است، درخواست تعمیر از فروشنده‌ای که در دور قرار دارد، غیرمتعارف است (Nagiri, 1999, p. 9; Schelechtrim, 1998, p. 391)، چنان‌که اگر فروشنده ابزار تعمیر را در اختیار نداشته باشد، درخواست تعمیر از او غیرمتعارف است (Chengwei Liu, 2005).

۲-۲. رفع عدم انطباق به عنوان حق فروشنده در کنوانسیون

اما در ماده ۳۷ کنوانسیون، رفع عدم انطباق کالا تا انقضای مهلت تسلیم به عنوان حق فروشنده در نظر گرفته شده و مطابق ظاهر ماده، رفع عدم انطباق کالا تا پایان مهلت تسلیم، مانع از حق فسخ خریدار خواهد بود. چنان‌که برخی نویسندگان گفته‌اند خریدار تنها در صورتی می‌تواند قرارداد را نقض کند که فروشنده به نحو صریح اعلام نماید که عدم انطباق را تا موعد قراردادی تسلیم، جبران نخواهد کرد (شعاریان و رحیمی، ۱۴۰۰، ص ۴۶۳).

از دیدگاه فقها داشتن حق رفع عدم انطباق کالا تا قبل از زمان تسلیم و مانعیت آن برای تحقق خیار فسخ، مبتنی بر این است که آنچه بین متعاقدين شرط شده، وجود وصف در زمان تسلیم کالا باشد، نه وجود وصف در حال عقد (ایروانی، ۱۴۰۶، ج ۲، ص ۵۰) والا نمی‌توان فروشنده را دارای حق اصلاح دانست. البته به نظر می‌رسد فرض متعارف و ظهور اولی شرط وصف در معاملات، ناظر به زمان تسلیم کالا است و اراده زمان عقد نیازمند قرینه است (نایینی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۱۲۶). با توجه به این مطلب، بر وفق ماده ۳۷ می‌توان از نظر فقهی فروشنده را تا قبل از فرا رسیدن زمان تسلیم، دارای حق اصلاح دانست، هرچند بهتر است مطابق تعبیر برخی فقها (نایینی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۱۲۶) رفع عدم انطباق را به عنوان تکلیفی بر عهده فروشنده مطرح کرد.

در ماده دیگری از کنوانسیون، حتی پس از زمان تسلیم هم چنین حقی برای فروشنده در نظر گرفته شده است. در بند ۱ ماده ۴۸ این کنوانسیون آمده است: «با رعایت ماده ۴۹، فروشنده می‌تواند حتی پس از موعد تسلیم، هرگونه قصور در ایفای

تعهد را به هزینه خود جبران نماید به شرط آن که بتواند این کار را بدون تأخیر غیرمعقول و بدون این که موجب زحمت غیرمعقول مشتری شود انجام دهد...». بنابراین، اصلاح یا رفع عیب گاهی به درخواست مشتری صورت گرفته و به عنوان یکی از ضمانت اجرای تعهدات فروشنده است، اما گاهی از ناحیه فروشنده به مشتری تحمیل شده و مشتری حق ندارد آن را رد نماید (از مصادیق تحمیل اجرای اجباری قرارداد به مشتری) که موضوع این ماده است (صفایی، ۱۴۰۱، ص ۱۷۶-۱۷۷).

اما پرسش اساسی این است که آیا حق تعمیر و اصلاح برای فروشنده مقدم بر حق فسخ خریدار است یا نه؟ و در تعارض این دو حق، کدام مقدم است. این بحث از موضوعاتی است که میان حقوق دانان و رویه قضایی بسیار محل اختلاف است. در پیش نویس ۱۹۷۸، همتای ماده ۴۸ کنوانسیون، ماده ۴۴ بود که صدر آن با این عبارت آغاز می شد: «جز در موردی که خریدار فسخ قرارداد را طبق ماده ۴۵ (معادل ماده ۴۹) اعلام نموده باشد...» اما با اعتراض برخی کشورها عبارت «جز در صورتی که» به عبارت «با رعایت ماده ۴۹» تغییر کرد و ابهام در مورد تقدم حق تعمیر بر حق فسخ یا بالعکس حل نشده باقی ماند (شعاریان و رحیمی، ۱۴۰۰، ص ۵۸۹). این مطلب نیز قابل ذکر است که مطابق ماده ۴۹ کنوانسیون، از شروط فسخ قرارداد این است که نقض اساسی باشد و در مفهوم نقض اساسی نیز اختلاف وجود دارد؛ دیدگاه مشهور آن است که در ارزیابی اساسی بودن یا نبودن نقض باید امکان تعمیر لحاظ شود که در نتیجه نقض قابل تعمیر، نقض اساسی نخواهد بود (Hachem et al, 2007, p. 74; Moens, 2002, p. 425)، اما برخی دیگر معتقدند دست کم در برخی موارد، نقض باید بدون توجه به قابلیت تعمیر، ارزیابی شود (Huber & Mullis, 2007, p. 223). به هر حال، چنان که گذشت، در مورد این بحث از منظر فقهی باید گفت رفع عدم انطباق کالا با قرارداد هم قبل از زمان تسلیم و هم بعد از آن، تعهد فروشنده است - نه حقی برای او - با این تفاوت که این تعهد قبل از رسیدن زمان تسلیم، اولاً مطلق بوده و ثانیاً اجرای آن، مانع حق فسخ خریدار است؛ اما پس از رسیدن زمان تسلیم، منوط به مطالبه خریدار بوده و این مسئله که انجام یا امکان انجام آن مانع حق فسخ وی باشد، بحثی است که باید در جای خود به آن پرداخته شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث و تحلیل‌هایی که بیان شد، از دیدگاه فقهی، در مسئله تخلف از وصف مورد معامله، باید بین معاملات کلی و معاملات عین معین تفصیل قائل شد. منحصر دانستن اثر تخلف وصف به خیار فسخ در قسم دوم که تا کنون رویه فقهی حقوقی بر آن بوده، امری قابل مناقشه است و با تجدید نظر در مبانی فقهی، می‌توان الزام به رفع عدم انطباق توسط مشروط‌علیه را در کنار حق فسخ برای مشروط‌له در نظر گرفت. نظریه‌ای که ماهیت شرط وصف در معاملات عین معین را به تعلیق لزوم معامله ارجاع می‌دهد، از جهات متعدد دارای اشکال است، و صواب آن است که حقیقت شرط وصف به معنای التزام و به عهده‌گرفتن وجود وصف در مورد معامله است. از آثار ماهیت شرط وصف، آن است که مشروط‌له در صورت صلاحدید و در صورت امکان، حق الزام فروشنده به رفع عدم انطباق را دارد. علاوه بر ماهیت شرط وصف، ارتکازات عقلائی و برخی از روایات نیز از شواهد صحت این ادعا است. البته موضوع بحث این تحقیق، رفع عدم انطباق به عنوان حق و منفعت مشروط‌له و تعهد مشروط‌علیه بود، اما این‌که بتوان رفع عدم انطباق را حق مشروط‌علیه قرار داد و در نتیجه مانع از حق فسخ مشروط‌له باشد، مستلزم پژوهش دیگری است.

اما در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا هم، رفع عدم انطباق به عنوان یکی از شیوه‌های جبران و ضمانت‌اجراهای تخلف وصف شناسایی شده است. اما راه حل کنوانسیون دو تفاوت عمده با رأی فقهی در این زمینه دارد: اولاً، کنوانسیون برخلاف آنچه در بحث فقهی گذشت، تفاوتی بین معاملات کلی و عین معین قائل نشده و حکم لزوم رفع عدم انطباق را با رعایت شروطی در هر دو جاری می‌داند. ثانیاً، در کنوانسیون، رفع عدم انطباق به عنوان حق فروشنده نیز دیده شده تاجایی که نظریه رایج در تفسیر کنوانسیون، حق فروشنده بر اصلاح و رفع عدم انطباق را مقدم بر حق فسخ خریدار دانسته است. به هر حال، پیشنهاد می‌شود در مواد قانونی مربوط به تخلف وصف، الزام به رفع عدم انطباق به عنوان یکی از ضمانت‌اجراهای تخلف وصف شناسایی شود و مواد ۲۳۵، ۴۱۰ و ۴۱۳ قانون مدنی به شرح زیر اصلاح گردد:

ماده ۲۳۵- هرگاه شرطی که در ضمن عقد شده است، شرط صفت باشد و معلوم

شود آن صفت موجود نیست، کسی که شرط به نفع او شده است، برحسب مورد، مخیر است مشروطاً علیه را به اصلاح مورد معامله ملزم نماید و یا معامله را فسخ کند و یا خسارت ناشی از فقدان وصف مورد معامله را مطالبه نماید.

ماده ۴۱۰- هرگاه کسی مبیع معین را ندیده و آن را فقط به وصف بخرد، اگر بعد از تسلیم وصفی از اوصاف مورد توافق را نداشته باشد، مشتری مختار است که بیع را فسخ کند یا در صورت امکان و نامعقول نبودن هزینه آن، بایع را برحسب مورد به رفع نقص، اصلاح و تعمیر مورد معامله یا ایجاد وصف مورد نظر الزام نماید یا مطالبه خسارت کند.

ماده ۴۱۳- هرگاه یکی از متبایعین، مالی را سابقاً دیده و به اعتماد رویت سابق، معامله کند و بعد از رویت معلوم شود که مال مزبور، اوصاف سابقه را ندارد، اختیار فسخ معامله یا الزام بایع به اصلاح و تعمیر یا اعاده وصف مورد نظر را دارد. مشروط بر این که تعمیر و اصلاح ممکن بوده و هزینه آن نامعقول نباشد.

فهرست منابع

۱. آل عصفور، حسین بن محمد. (۱۴۲۱ق). سداد العباد و رشاد العباد. قم: محلاتی.
۲. آل عصفور، حسین بن محمد. (بی تا). الأنوار اللوامع فی شرح مفاتیح الشرائع. قم: مجمع البحوث العلمیه.
۳. آل کاشف الغطاء، محمد حسین. (۱۳۵۹ق). تحریر المجلة. نجف: المكتبة المرتضویه.
۴. آل کاشف الغطاء، محمد حسین. (۱۳۶۶ق). وجیزة الأحكام. نجف: مؤسسه کاشف الغطاء العامه.
۵. ابن داود، حسن بن علی. (۱۳۸۳ق). کتاب الرجال. تهران: دانشگاه تهران.
۶. اراکی، محمد علی. (۱۴۱۴ق). کتاب الخیارات. قم: مؤسسه در راه حق.
۷. اراکی، محمد علی. (۱۴۱۹ق). کتاب النکاح. قم: نور نگار.
۸. اصغری آقمشهدی، فخر الدین؛ محمدزاده، علی. (۱۳۸۷ش). بررسی تطبیقی حق درخواست تعمیر کالا از سوی خریدار در کنوانسیون بیع بین المللی کالا ۱۹۸۰ وین و حقوق ایران. فصلنامه پژوهش‌نامه بازرگانی، ۱۳(۴۹)، ص ۱۲۱-۱۴۳.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17350794.1387.13.49.5.3>
۹. اصفهانی، محمد حسین. (۱۴۱۸ق). حاشیه مکاسب (حدیثه)، قم: انوار الهدی.
۱۰. اصفهانی، محمد حسین. (۱۴۱۹ق). حاشیه کتاب مکاسب. قم: ذوی القربی.

الزام فروشنده به رفع عدم انطباق در تخلف اوصاف موضوع قرارداد در فقه امامیه ... / کبیری، عبدی پور ..... ۲۸۱.

۱۱. امامی خوانساری، محمد. (بی تا). الحاشیة الثانية على المكاسب. قم: بی نا.
۱۲. امامی، حسن. (۱۳۸۶ش). حقوق مدنی. تهران: انتشارات اسلامی.
۱۳. انصاری، مرتضی. (۱۴۱۵ق). کتاب المكاسب. قم: کنگره جهانی شیخ انصاری.
۱۴. ایروانی، علی. (۱۴۰۶ق). حاشیة المكاسب. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۵. باقری، احمد؛ داورزنی، حسین؛ هل اتایی، سید محمود. (۱۳۹۸). تحلیل مفهوم شرط در عرف خاص فقیهان امامیه. آموزه‌های فقه مدنی، ۱۱(۲۰)، ص ۳-۲۲.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2251936.1398.11.20.1.9>
۱۶. بجنوردی، حسن. (۱۴۱۹ق). القواعد الفقهیة. قم: نشر الهادی.
۱۷. بحرانی، یوسف بن احمد. (۱۴۰۵ق). الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة. قم: انتشارات جامع مدرسین.
۱۸. تبریزی، جواد. (۱۴۱۶ق). ارشاد الطالب الی التعليق على المكاسب. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۱۹. حسنی، هاشم معروف. (بی تا). نظریة العقد فی الفقه الجعفری. بیروت: مكتبة هاشم.
۲۰. خامنه‌ای، علی. (۱۴۱۸ق). المهاندن. قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع).
۲۱. خمینی، روح الله. (۱۴۲۱ق). کتاب البیع. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۲۲. خمینی، مصطفی. (۱۴۱۸ق). کتاب الخیارات. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۲۳. خویی، سید ابوالقاسم. (۱۴۱۷ق). مصباح الفقاهة. قم: انصاریان.
۲۴. خویی، سید ابوالقاسم. (۱۴۱۸ق). موسوعة الإمام الخوئی. قم: مؤسسه إحياء آثار الإمام الخوئی (ره).
۲۵. خویی، محمد تقی. (۱۴۱۴ق). الشروط أو الالتزامات التبعیة فی العقود. بیروت: دار المؤرخ العربی.
۲۶. رشتی، حبیب الله بن محمد علی. (۱۴۰۷ق). فقه الإمامیة، قسم الخیارات. قم: مكتبة الداوری.
۲۷. رشتی، حبیب الله بن محمد علی. (بی تا). کتاب الإجارة. بی جا: بی نا.
۲۸. روحانی، محمد صادق. (۱۴۱۲ق). فقه الصادق علیه السلام. قم: دارالکتاب.
۲۹. روحانی، محمد صادق. (۱۴۲۹ق). منهاج الفقاهة. قم: أنوار الهدی.
۳۰. روحانی، محمد. (۱۴۲۰ق). المرتقی إلى الفقه الأرقی (الخیارات). تهران: دار الجلی.
۳۱. سلار، حمزه بن عبد العزیز. (۱۴۰۴ق). المراسم العلویة و الاحکام النبویة. قم: منشورات الحرمین.
۳۲. شبیری زنجانی، موسی. (۱۴۱۹ق). کتاب نکاح. قم: مؤسسه پژوهشی رای پرداز.
۳۳. شعاریان، ابراهیم؛ رحیمی، فرشاد. (۱۳۹۳). انطباق مادی کالا با قرارداد در کنوانسیون بیع بین المللی کالا مصوب ۱۹۸۰ و حقوق ایران. مجله حقوقی بین المللی، ۳۱(۵۰)، ص ۴۱-۶۶.
<https://doi.org/10.22066/cilamag.2015.15769>
۳۴. شعاریان، ابراهیم؛ رحیمی، فرشاد. (۱۴۰۰ش). حقوق بیع بین المللی شرح کنوانسیون بیع بین المللی کالا. تهران: شهر دانش.
۳۵. شهید اول، محمد بن مکی. (۱۴۱۴ق). غایه المراد فی شرح نکت الارشاد. قم: دفتر تبلیغات

- اسلامی.
٣٦. شهید ثانی، (١٤١٣ق). مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
٣٧. شهیدی تبریزی، میرزا فتاح. (١٣٧٥ق). هدایه الطالب الی اسرار المکاسب. تبریز: چاپخانه اطلاعات.
٣٨. صاحب جواهر، محمد حسن بن باقر. (١٤٠٤ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام. لبنان: دار إحياء التراث العربی.
٣٩. صاحب ریاض، سید علی بن محمد طباطبایی. (١٤٠٩ق). الشرح الصغیر فی شرح المختصر النافع. قم: کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی (ره).
٤٠. صاحب ریاض، سید علی بن محمد طباطبایی. (١٤١٨ق). ریاض المسائل، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
٤١. صفایی، سید حسین. (١٤٠١ش). حقوق بیع بین المللی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
٤٢. طباطبایی قمی، تقی. (١٤٠٠). دراساتنا من الفقه الجعفری. قم: مطبعه الخيام.
٤٣. طباطبایی قمی، تقی. (١٤١٣ق). عمده المطالب فی التعليق علی المکاسب. قم: محلاتی.
٤٤. طوسی، محمد بن حسن. (١٤٠٧ق). تهذیب الأحکام. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
٤٥. طوسی، محمد بن حسن. (١٤١٧ق). العده فی اصول الفقه. قم: علاقبندیان.
٤٦. علامه حلی، حسن بن یوسف. (١٤١٤ق). تذکره الفقهاء. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
٤٧. فاضل مقداد، مقداد بن عبدالله. (١٤٠٤ق). التنقیح الرائع لمختصر الشرائع. قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی (ره).
٤٨. کاتوزیان، ناصر. (١٣٧٦ش). حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها، تهران: شرکت انتشار.
٤٩. لاری، عبدالحسین. (١٤١٨ق). التعليقه علی المکاسب. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
٥٠. مامقانی، عبدالله. (١٣٥٠ش). نهاية المقال فی تکملة غایة الآمال. قم: مجمع الذخائر الاسلامیه.
٥١. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (١٤٠٦ق). ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار. قم: کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی.
٥٢. محقق حلی، جعفر بن حسن. (١٤١٨ق). المختصر النافع فی فقه الإمامیه. قم: مطبوعات دینی.
٥٣. مقدس اردبیلی، احمد بن محمد. (١٤٠٣ق). مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
٥٤. موسوی سبزواری، عبدالاعلی. (١٤١٣ق). مهذب الأحکام فی بیان الحلال و الحرام. قم: المنار.
٥٥. نایینی، محمد حسین. (١٣٧٣ق). منیه الطالب فی حاشیه المکاسب. تهران: المکتبه المحمديه.
٥٦. نجاشی، احمد بن علی. (١٤٠٧ق). رجال النجاشی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
٥٧. همدانی، رضا. (١٤٢٠ق). حاشیه کتاب المکاسب. قم: انصاری.

۵۸. یزدی، سید محمدکاظم. (۱۴۱۵ق). سؤال و جواب. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
۵۹. یزدی، سید محمدکاظم. (۱۴۲۱ق). حاشیة المکاسب. قم: اسماعیلیان.
60. Beal, H.G, Chitty on Contracts, V2, Specific Contracts, London, Sweet & Maxweel, 2000.
61. Beatson, J., Anson's Law of Contract, 27th , Oxford, Oxford University Press, 1998.
62. Chengwei Liu, (2005); Specific Performance: Perspectives from the CISG, UNIDROIT Principles, PECL and Case Law, Available at <http://cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/chengwei3>
63. Honnold. John. O. (1991); Uniform Law for International Sales Under the 1980 United Nations Convention, Kluwer, 2nd ed, London. Kritzer.
64. Albert. H., (1989); Guide to Practical Applications of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Kluwer, Boston.
65. Huber, P & Mullis, A, the CISG: A New Textbook for Students and Practitioners, (Sellier 2007)
66. Jafarzadeh, Mirgasem, Buyer, (2001); S Right to Specific Performance. <http://cisg.law.pace.edu/>
67. Moens, G, International Trade & Business Law Annual, Volume 7 (Routledge 2002).
68. Nagiri Boghossian (1999-2000); A Comprative Study of Specific Performance Previsions in the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Kluwer.
69. Schelechtim, Peter. (1998); Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG) 2th. Published by Oxford.
70. Schwenzler, I, Hachem, P & Kee, C, Global Sales and Contract Law, (Oxford University Press 2012).
71. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, 2016 available at: <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016>

References

1. Al-e Usfur, Hosein ibn Mohammad, (2000). *Sadād al-'ibād wa rashād al-'ibād*. Maḥallātī. [In Arabic]
2. Al-e Usfur, Hosein ibn Mohammad, (n.d.). *al-Anwār al-lawāmi' fī sharḥ Mafātīḥ al-sharā'i'*. Majma' al-Buḥūth al-'Ilmiyah. [In Arabic]
3. Ameli, Mohammad ibn Makki (Shahid al-Awwal). (1993). *Ghāyat al-murād fī sharḥ Nukat al-irshād*. Daftar-i Tablīghāt-i Islāmī. [In Arabic]
4. Ameli, Zayn al-Din ibn Ahmad. (Shahid al-Thani). (1992). *Masālik al-afḥām ilā tanqīḥ Sharā'i' al-Islām*. Mu'assasat al-Ma'ārif al-Islāmiyah. [In Arabic]
5. Anṣari, Morteza. (1994). *Kitāb al-Makāsib*. Kungirah-'i Jahānī-I Shaykh Anṣarī. [In Arabic]
6. Arzki, Mohammad Ali. (1993). *Kitāb al-Khiyārāt*. Mu'assasah-I Dar Rāh-I Ḥaqq. [In Arabic]
7. Arzki, Mohammad Ali. (1998). *Kitāb al-Nikāḥ*. Nūr Niḡār. [In Arabic]
8. Asghari Aghmashhadi, Fakhruddin, & Muḥammadzadah, Ali. (2009). Bararsī-yi taṭbīqī-yi ḥaqq-I darkhwāst-I ta'mīr-I kālā az sūy-I kharidār dar kunvānsiyūn-I bay'-I bayn al-milālī-I kālā 1980 Viyan va ḥuqūq-I Irān (A comparative study of the buyer's right to request repair of goods in the 1980 Vienna Convention on the

- International Sale of Goods and Iranian law). *Faşlnāmah-I Pizhūhishnāmah-I Bāzargānī (Journal of Business Research)*, 13(49), 115-141. [In Persian]
9. Baḥrani, Yusef ibn Ahmad (1985). *Al-Ḥadā'iq al-nāḍirah fī aḥkām al-ūrah al-tāhirah*. Jāmi'-I Mudarrisin. [In Arabic]
  10. Baqeri, Aamad, Davarzani, Hosein and Hal Atayie, Seyed Mahmoud (2020). Taḥlīl-I mafhūm-I shart dar 'urf-I khāṣ-ṣi fuqahā-yi Imāmīyah. *Civil Jurisprudence Doctrines*, 11(20), 37-58. [In Persian]
  11. Bujnardi, Hasan (1998). *Al-Qawā'id al-fiqhīyah*. Nashr al-Hādī. [In Arabic]
  12. Ebn Dawoud, Hasan Ibn Ali (1963). *Kitāb al-rijāl*. Dānishgāh-I Tihirān., [In Arabic]
  13. Emami Khwansari, Mohammad (n.d.). *al-Ḥāshīyah al-thānīyah 'alā al-Makāsib*. n.p. [In Arabic]
  14. Emami, Seyed Hasan. (2007). *Ḥuqūq-I madanī (Civil Law)*. Intishārāt-I Islāmīyah. [In Persian]
  15. Eṣfahani, Mohammad-Hosein (1997). *Ḥāshīyat al-Makāsib (ḥadīthah)* (Modern gloss on al-Makasib). Anwār al-Hudā. [In Arabic]
  16. Eṣfahani, Mohammad-Hosein (1998). *Ḥāshīyah Kitāb al-Makāsib*. Dhawī al-Qurbā. [In Arabic]
  17. Fazil Miqdad, Miqdad. ibn Abdullah. (1984). *Al-Tanqīḥ al-rā'i' li-mukhtaṣar al-Sharā'i'*. Maktabat Āyat Allāh al-Mar'ashī al-Najafī. [In Arabic]
  18. Hamedani, Reza. (1999). *Ḥāshīyah Kitāb al-Makāsib*. Anṣārī. [In Arabic]
  19. Hasani, Hashem Ma'rouf (n.d.). *Nazarīyat al-'aqd fī al-fiqh al-Ja'farī*. Maktabat Hāshim. [In Arabic]
  20. Helli, Hasan Ibn Yousef. (Allamah Helli). (1993). *Tadhkirat al-fuqahā'*. Mu'assasat Āl al-Bayt. [In Arabic]
  21. Irvani, Ali. (1986). *Ḥāshīyat al-Makāsib*. Vizārat-I Farhang va Irshād-I Islāmī. [In Arabic]
  22. Kashif al-Ghita, Mohammad-Hosein (1940). *Tahrīr al-Majallah* (Editing the journal). al-Maktabah al-Murtaḍawīyah. [In Arabic]
  23. Kashif al-Ghita, Mohammad-Hosein (1947). *Wajīzat al-aḥkām* (A summary of rulings). Mu'assasah Kāshif al-Ghiṭā' al-'Āmmah. [In Arabic]
  24. Katuziyan, Naser (1997). *Ḥuqūq-I madanī: Qawā'id-I 'umūmī-I qarārdādhā* (Civil law: General rules of contracts). Shirkat-I Intishār. [In Persian]
  25. Khamenei, Seyed Ali. (1997). *Al-Muhādānah*. Mu'assasah-I Dē'irat al-Ma'ārif-I Fiqh-I Islāmī bar Madhhab-I Ahl-I Bayt. [In Arabic]
  26. Khomeini, Seyed Mostafa. (1997). *Kitāb al-Khiyārāt*. Mu'assasah-I Tanzīm va Nashr-I Āthār-I Imām Khumaynī. [In Arabic]
  27. Khomeini, Seyed Rouhollah. (2000). *Kitāb al-Bay'*. Mu'assasah-I Tanzīm va Nashr-I Āthār-I Imām Khumaynī. [In Arabic]
  28. Khoei, Seyed Abolqasem. (1996). *Miṣbāḥ al-faqāhah*. Anṣāriyān. [In Arabic]
  29. Khoei, Seyed Abolqasem. (1997). *Mawsū'at al-Imām al-Khū'i*. Mu'assasah-I Iḥyā'-I Āthār al-Imām al-Khū'i. [In Arabic]
  30. Khoei, Mohammad-Taqi. (1993). *Al-Shurūṭ aw al-iltizāmāt al-tabā'iyah fī al-'uqūd*. Dār al-Mu'arrikh al-'Arabī. [In Arabic]
  31. Lari, Abdulhosein. (1997). *Al-Ta'līqah 'alā al-Makāsib*. Mu'assasat al-Ma'ārif al-Islāmīyah. [In Arabic]
  32. Majlesi, Mohammad-Baqir. (1986). *Malādh al-akhyār fī fahm Tahdhīb al-akhbār*. Kitābkhānah-I 'Umūmī-I Āyat Allāh Mar'ashī Najafī. [In Arabic]
  33. Mamaqani, Abdullah. (1931). *Nihāyat al-maqāl fī takmilat Ghāyat al-āmāl*. Majma' al-Dhakhā'ir al-Islāmīyah. [In Arabic]

34. Muhaqqiq Helli, Ja'far ibn Hasan. (1997). *Al-Mukhtaṣar al-nāfi' fī fiqh al-Imāmīyah*. Maṭbū'āt-I Dīnī. [In Arabic]
35. Muqaddas Ardabili, Ahmad ibn Mohammad. (1983). *Majma' al-fō'idah wa-al-burhān fī sharḥ Irshād al-adhḥān*. Daftar-I Intishārāt-I Islāmī. [In Arabic]
36. Musawi Sabzevari, Abdula'la. (1992). *Muhadhdhab al-aḥkām fī bayān al-ḥalāl wa-al-ḥarām*. Al-Manār. [In Arabic]
37. Naieni, Mohammad-Hosein (1953). *Munyat al-tālib fī ḥāshiyat al-Makāsib*. Al-Maktabah al-Muḥammadiyah. [In Arabic]
38. Najashi, Ahmad ibn Ali. (1986). *Rijāl al-Najāshī*. Daftar-I Intishārāt-I Islāmī. [In Arabic]
39. Rashti, Habibullah Ibn Mohammad-Ali. (1986). *Fiqh al-Imāmīyah*, qism al-khiyārāt (Imami jurisprudence, the section on options). Maktabat al-Dāvārī. [In Arabic]
40. Rashti, Habibullah Ibn Mohammad-Ali. (n.d.). *Kitāb al-Ijārah*. N.p. [In Arabic]
41. Rouhani, Mohammad (1999). *Al-Murtaqā ilā al-fiqh al-arqā (al-Khiyārāt)*. Dār al-Jalīl. [In Arabic]
42. Rouhani, Mohammad-Sadiq. (1991). *Fiqh al-Ṣādiq* (pbuh). Dār al-Kitāb. [In Arabic]
43. Rouhani, Mohammad-Sadiq. (2008). *Minhāj al-faqāhah*. Anwār al-Hudā. [In Arabic]
44. Şafaei, Seyed Hosein. (2022). *Ḥuqūq-I bay'-I bayn al-milālī (International sales law)*. Intishārāt-I Dānishgāh-I Tīhrān. [In Persian]
45. Şaheb Jawāher, Mohammad-Hasan Ibn Baqir. (1984). *Jawāhir al-kalām fī sharḥ Sharā'ī' al-Islām*. Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
46. Saheb Riyaz (Tabatabaei, Seyed Ali ibn Mohammad). (1988). *Al-Sharḥ al-ṣaghīr fī sharḥ al-Mukhtaṣar al-nāfi'*. Kitābkhānah-I 'Umūmī-I Āyat Allāh Mar'ashī Najafī. [In Arabic]
47. Saheb Riyaz (Tabatabaei, Seyed Ali ibn Mohammad). (1997). *Riyaz al-masā'il*. Mu'assasat Ahl al-Bayt (pbut). [In Arabic]
48. Sallar, Hamzah Ibn Abdulaziz. (1984). *Al-Marāsīm al-'Alawīyah wa-al-aḥkām al-Nabawīyah*. Manshūrāt al-Ḥaramayn. [In Arabic]
49. Shahidi Tabrizi, Mirza Fattah (1955). *Hidāyat al-tālib ilā asrār al-Makāsib*. Chāpkhānah-I Itṭilā'āt. [In Arabic]
50. Shoariyan, Ibrahim, & Raḥhmi, Farshad. (2015). Inṭibāq-I mādī-I kālā bā qarārdād dar kunvānsiyūn-I bay'-I bayn al-milālī-I kālā muṣavvab-I 1980 va ḥuqūq-I Īrān (Material conformity of goods with the contract in the 1980 Convention on the International Sale of Goods and Iranian law). *Majallah-I Ḥuqūqī-I Bayn al-Milālī (International Law Review)*, 31(51), 111-136. [In Persian]
51. <https://doi.org/10.22066/CILJ.2015.19796>
52. Shoariyan, Ibrahim, & Raḥhmi, Farshad. (2021). *Ḥuqūq-I bay'-I bayn al-milālī: Sharḥ-I kunvānsiyūn-I bay'-I bayn al-milālī-I kālā (International sales law: A commentary on the Convention on the International Sale of Goods)*. Shahr-I Dānish. [In Persian]
53. Shobeiri Zanjani, Mousa. (1998). *Kitāb nikāh*. Mu'assasah-I Pizhūhishī-I Rāy Pardāz. [In Arabic]
54. Tabatabaei Qummi, Taqi. (1980). *Dirāsātunā min al-fiqh al-Ja'farī*. Maṭba'at al-Khiyām. [In Arabic]
55. Tabatabaei Qummi, Taqi. (1992). *'Umdat al-maṭālib fī al-ta'liq 'alā al-Makāsib*. Maḥallātī. [In Arabic]

56. Tabrizi, Jawad. (1995). *Irshād al-tālib ilā al-ta'liq 'alā al-Makāsib*. Mu'assasah-I Ismā'iliyān. [In Arabic]
57. Tusi, Mohammad ibn Hasan. (1986). *Tahdhīb al-aḥkām*. Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Arabic]
58. Tusi, Mohammad ibn Hasan. (1996). *Al-'Uddah fī uṣūl al-fīqh*. 'Alāqbandiyān. [In Arabic]
59. Yazdi, Seyed Mohammad-Kazim. (1994). *Su'āl va javāb (Question and answer)*. Markaz-I Nashr-I 'Ulūm-I Islāmī. [In Persian]
60. Yazdi, Seyed Mohammad-Kazim. (2000). *Ḥāshiyat al-Makāsib*. Ismā'iliyān. [In Arabic]
61. Beal, H.G, Chitty on Contracts, V2, Specific Contracts, London, Sweet & Maxweel, 2000.
62. Beatson, J., Anson's Law of Contract, 27th, Oxford, Oxford University Press, 1998.
63. Chengwei Liu, (2005); Specific Performance: Perspectives from the CISG, UNIDROIT Principles, PECL and Case Law, Available at <http://cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/chengwei3>
64. Honnold. John. O. (1991); Uniform Law for International Sales Under the 1980 United Nations Convention, Kluwer, 2nd ed, London. Kritzer.
65. Albert. H., (1989); Guide to Practical Applications of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Kluwer, Boston.
66. Huber, P & Mullis, A, the CISG: A New Textbook for Students and Practitioners, (Sellier 2007)
67. Jafarzadeh, Mirgasem, Buyer, (2001); S Right to Specific Performance. <http://cisg.law.pace.edu/>
68. Moens, G, International Trade & Business Law Annual, Volume 7 (Routledge 2002).
69. Nagiri Boghossian (1999-2000); A Comparative Study of Specific Performance Provisions in the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Kluwer.
70. Schelechtim, Peter. (1998); Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG) 2th. Published by Oxford.
71. Schwenger, I, Hachem, P & Kee, C, Global Sales and Contract Law, (Oxford University Press 2012).
72. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, 2016 available at: <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016>